

Zbigniew Bukowski*

KONCEPCJA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU
A PRAWA CZŁOWIEKA

Koncepcja zrównoważonego rozwoju jest kluczową z punktu widzenia rozwoju społeczno-gospodarczego całej społeczności międzynarodowej, jak i z poziomu krajowego czy nawet lokalnego. Przez zrównoważony rozwój rozumiem, tak jak zdefiniowano to w art. 3 pkt 50 ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska¹ – „taki rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń”.

Na tle rozwoju globalnej koncepcji zrównoważonego rozwoju² analizie podlegać będzie uwzględnienie w jej ramach problematyki praw

* dr hab. Zbigniew Bukowski, prof. UKW, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy.

¹ Tekst jednolity: Dz.U. z 2017 r. poz. 519.

² Pełna analiza historyczna rozwoju koncepcji zrównoważonego rozwoju jest w tym opracowaniu niemożliwa. Patrz w tym zakresie: Z. Bukowski, *Zrównoważony rozwój w systemie prawa*, Toruń 2009, s. 23-102. Przedstawione tam wyniki badań w zakresie rozwoju koncepcji zrównoważonego rozwoju wykorzystałem na użytek tego artykułu w zmienionej koncepcyjnie wersji.

człowieka. W związku z tym można postawić pytanie badawcze: czy prawa społeczne, gospodarcze, środowiskowe³ czy wreszcie polityczne (kategoryzowane jako prawa człowieka) są konieczne/niezbędne dla realizacji (wprowadzania w życie) zrównoważonego rozwoju?

Problematyka zrównoważonego rozwoju stanowi przedmiot zainteresowania nauki⁴, w tym nauki prawa⁵. Natomiast problematyka wzajemnych związków pomiędzy zrównoważonym rozwojem a prawami człowieka nie była szerzej do tej pory analizowana⁶.

³ Zob. *Prawo człowieka do środowiska naturalnego*, red. J. Sommer, Wrocław 1987; W. Radecki, *Obywatelskie prawo do środowiska w Konstytucji PRL*, Jelenia Góra 1984; J. Sommer, *Prawo jednostki do środowiska – aspekty prawne i polityczne*, Warszawa 1990; B. Rakoczy, *Ograniczenie praw i wolności jednostki ze względu na ochronę środowiska w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, Toruń 2006; *Zrównoważony rozwój. Od utopii do praw człowieka*, pod red. A. Papuzińskiego, Bydgoszcz 2005; J. Ciechanowicz-McLean, M. Nyka, *Human rights and the environment*, „Przegląd Prawa Ochrony Środowiska” 2012, nr 3, s.81-109; J. Trzewik, *Koncepcja teoretyczna prawa do środowiska w ujęciu publicznoprawnym*, [w:] *Dziesięć lat polskich doświadczeń w Unii Europejskiej. Problemy prawnoadministracyjne*, Tom I, J. Ślugocki (red.), Wrocław 2014, s. 527-543; J. Trzewik, *Przemiany prawa ochrony środowiska a prawo do środowiska* [w:] *Dekada harmonizacji w prawie ochrony środowiska*, M. Rudnicki (red.), Lublin 2011, s. 149-169.

⁴ *Sterowanie ekorozwojem*, red. B. Poskrobko, Białystok 1998; *Ekonomia a rozwój zrównoważony*, red. F. Piątek, Białystok 2001; *Teraźniejszość i przyszłość ekorozwoju w Polsce*, red. G. Dobrzański, Białystok 2002; *Aplikacyjne aspekty trwałego rozwoju*, red. G. Dobrzański, Białystok 2002; *Zrównoważony rozwój – doświadczenia polskie i europejskie*, red. S. Czaja, Nowa Ruda 2005; G. Zabłocki, *Rozwój zrównoważony. Idee, efekty, kontrowersje*, Toruń 2002; *Społeczne aspekty zrównoważonego rozwoju wsi w Polsce. Partycypacja lokalna i kapitał społeczny*, red. H. Podedworna, P. Ruszkowski, Warszawa 2008; *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju*, red. T. Borys, Warszawa–Białystok 2005; *Zrównoważony rozwój. Od utopii do praw człowieka*, red. A. Papuziński, Bydgoszcz 2005; S. Kozłowski, *Przyszłość ekorozwoju*, Lublin 2005; *Wybrane aspekty równoważenia rozwoju*, red. M. Czyż, Białystok 2005; *Zrównoważony rozwój. Wybrane problemy teoretyczne i implementacja w świetle dokumentów Unii Europejskiej*, red. B. Poskrobko, S. Kozłowski, Białystok–Warszawa 2005.

⁵ *Zasada zrównoważonego rozwoju w prawie i praktyce ochrony środowiska*, red. K. Równy, J. Jabłoński, Warszawa 2002; D. Pyć, *Prawo zrównoważonego rozwoju*, Gdańsk 2006; M.-C. Cordonier Segger, A. Khalfan, *Sustainable Development Law. Principles, Practices & Prospects*, Oxford 2004; *Sustainable Development in National and International Law*, red. H. Ch. Bugge, Ch. Voigt, Groningen 2008; Z. Bukowski, *Zrównoważony rozwój w systemie prawa*, *op.cit.*

⁶ Co prawda istnieje artykuł A. Płoszki, *Zrównoważony rozwój a prawa człowieka*, [w:] *Zrównoważony rozwój - debiut naukowy*, red. H. Kretek, T. Jemczura, Racibórz 2011, s.16-24; ale odnosi się on *de facto* do praw środowiskowych.

Punktem wyjścia dla rozważań jest rozwój koncepcji zrównoważonego rozwoju. Powstanie koncepcji wiązać trzeba z działalnością Światowej Komisji ds. Środowiska i Rozwoju, zwanej Komisją Brundtland. W latach 90. koncepcja zrównoważonego rozwoju została najszerzej rozwinięta w ramach Konferencji ONZ „Środowisko i Rozwój”⁷. Konferencja odbyła się w Rio de Janeiro dniami 3-14 czerwca 1992 r. Konferencja nawiązywała do idei wypracowanych 20 lat wcześniej w Sztokholmie. Jednak wśród podstawowych różnic z Konferencją Sztokholmską wymienić trzeba: położenie podstawowego znaczenia na zależności pomiędzy ochroną środowiska a rozwojem społeczno-gospodarczym, uczestnictwo najważniejszych światowych polityków, udział organizacji pozarządowych w przygotowaniu i przebiegu samej Konferencji oraz bardzo duże zainteresowanie opinii publicznej. Z merytorycznego punktu widzenia podstawowa zmiana dotyczyła natomiast uwzględnienia problematyki zrównoważonego rozwoju i przez to odejścia od tylko wąsko pojmowanej problematyki ochrony środowiska.

W trakcie Konferencji przyjęte zostały następujące dokumenty:

1. Deklaracja z Rio w sprawie środowiska i rozwoju,
2. Agenda 21,
3. Deklaracja zasad gospodarki leśnej,
4. Konwencja o różnorodności biologicznej,
5. Ramowa Konwencja Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu.

Pierwsze trzy z tych aktów nie mają charakteru prawnie wiążącego. Deklaracja z Rio w sprawie środowiska i rozwoju była jednym z najważniejszych aktów przyjętych na Konferencji. Obejmuje ona 27 zasad nawiązujących do Deklaracji Sztokholmskiej, stanowiąc zbiór zasad w zakresie ochrony środowiska oraz zrównoważonego rozwoju. Podstawowym zadaniem określonym w Deklaracji jest ustanowienie nowego i sprawiedliwego światowego partnerstwa przez stworzenie nowych form współpracy między państwami, podstawowymi grupami społecznymi i narodami. Celem tego partnerstwa jest natomiast osiągnięcie zrównoważonego rozwoju

⁷ UNCED – United Nations Conference on Environment and Development.

i wyższej jakości życia (zasada 8). Zrównoważony rozwój traktowany jest więc jako docelowy element możliwy do uzyskania poprzez określone w Deklaracji działania społeczności międzynarodowej (m.in. zasady 4, 5, 8 i 9).

Najobszerniejszym, kluczowym, końcowym dokumentem Konferencji jest Agenda 21, czyli globalny program działań na rzecz współpracy w dziedzinie rozwoju i ochrony środowiska. Akt ten stanowi rozwinięcie zasad przyjętych w Deklaracji. Program składa się z czterech części, które obejmują 40 rozdziałów:

1. ekonomiczne i społeczne aspekty ochrony środowiska,
2. ochrona i gospodarowanie zasobami naturalnymi,
3. wzmacnianie roli różnych grup społecznych i organizacji,
4. możliwości realizacyjne zrównoważonego rozwoju.

Z punktu widzenia uwzględnienia praw człowieka kluczowa jest część pierwsza i trzecia. Część pierwsza - ekonomiczne i społeczne aspekty ochrony środowiska obejmowała m.in. następującą tematykę:

- międzynarodowa współpraca w celu przyspieszenia trwałego i zrównoważonego rozwoju i odpowiedniej polityki wewnętrznej w krajach rozwijających się,
- walka z ubóstwem,
- zmiana modelu konsumpcji,
- problemy demograficzne,
- ochrona i promocja ludzkiego zdrowia,
- promowanie zrównoważonego rozwoju osiedli ludzkich,
- włączenie problemów środowiska i rozwoju do podejmowania decyzji.

Część trzecia - wzmacnianie roli różnych grup społecznych i organizacji, dotyczyła kobiet, dzieci i młodzieży, ludności tubylczej, organizacji pozarządowych, władz lokalnych, pracowników i związków zawodowych, biznesu i przemysłu, społeczności naukowej i technicznej, rolników.

Kolejnym wielkim międzynarodowym szczytem, który zajął się problematyką zrównoważonego rozwoju było odbyte w dniach 6-8 września 2000 r. Specjalne Milenijne Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych. Efektem tego spotkania stała się Deklaracja Milenijna⁸. Celem obrad była ocena stanu Ziemi na przełomie wieków oraz wyznaczenie dalszych

⁸ A/RES/55/2 z 8 września 2000 r.

kierunków działań społeczności międzynarodowej. W Deklaracji podkreślono podstawowe wartości i zasady, którymi kierują się NZ. Za największe wyzwanie uznano zapewnienie pozytywnych przejawów globalizacji dla wszystkich ludzi na świecie. Cele działania NZ określono w 7 rozdziałach odnoszących się do:

- pokoju, bezpieczeństwa i rozbrojenia,
- rozwoju i wykorzenia ubóstwa,
- ochrony wspólnego środowiska naturalnego,
- praw człowieka, demokracji i dobrego zarządzania,
- ochrony słabszych (w tym dzieci),
- specjalnych potrzeb Afryki,
- wzmocnienia instytucji Narodów Zjednoczonych.

Za istotny cel uznano uwolnienie ludzi od niehumanitarnych warunków skrajnego ubóstwa, a jednym z istotnych warunków osiągnięcia tego celu jest dobre zarządzanie na poziomach krajowym i międzynarodowym.

Realizacja postanowień Szczytu Milenijnego stała się przedmiotem obrad kolejnego Szczytu Świata, który odbył się w dniach 14-16 września 2005 r. w siedzibie ONZ w Nowym Jorku. Sporo uwagi poświęcono na nim globalnym problemom gospodarczym (liberalizacja handlu światowego, problem zadłużenia) oraz społecznym (oprócz kluczowego problemu ubóstwa zajęto się także zagadnieniami ochrony zdrowia – przeciwdziałaniu malarii, HIV/AIDS i innym chorobom). Wyjątkowo mocno podkreślono też znaczenie w systemie globalnym praw człowieka, demokracji i rządów prawa.

W przyjętej rezolucji⁹ wyraźnie problematyka zrównoważonego rozwoju odgrywa ważną rolę. Wskazano, że zrównoważony rozwój w jego gospodarczych, społecznych i środowiskowych aspektach stanowi kluczowe zagadnienie w całokształcie działalności Narodów Zjednoczonych (punkt 10). Ponadto podkreślić trzeba, że po raz pierwszy na tym szczeblu za kluczowe dla zrównoważonego wzrostu gospodarczego, zrównoważonego rozwoju (a także przeciwdziałania ubóstwu i głodowi) uznano zarówno na poziomie międzynarodowym, jak i krajowym dobre zarządzanie i rządy prawa. Wskazano w ten sposób na demokratyczne zarządzanie jako czwarty

⁹ A/RES/60/1.

filar zrównoważonego rozwoju – odnoszący się zarazem do ustrojowych podstaw tak społeczności międzynarodowej, jak i poszczególnych państw.

Istotne znaczenie w dalszym rozwoju koncepcji odegrał Światowy Szczyt Zrównoważonego Rozwoju, który odbył się w Johannesburgu w dniach 26 sierpnia – 4 września 2002 r. i miał na celu dokonanie dziesięcioletniego przeglądu realizacji postanowień Konferencji w Rio, zwłaszcza Agendy 21. Najobszerniejszy i najszczegółowszy dokument z Johannesburga - Plan Implementacji dotyczy dalszych działań podejmowanych w celu realizacji ustaleń z Rio, w tym Agendy 21. Jednakże w o wiele większym stopniu niż w omawianych do tej pory dokumentach międzynarodowych nawiązuje do zagadnień pozaśrodowiskowych, zwłaszcza społecznych i rozwojowych. Widać to w odniesieniu do głównych celów określonych w Planie, gdyż na czoło zdecydowanie wysuwa się problem ubóstwa i przeciwdziałania mu (cel o zdecydowanie społecznym charakterze). Plan jest też pierwszym uzgodnionym tekstem międzynarodowym odnoszącym się tak jednoznacznie do celów określonych w Deklaracji Milenijnej¹⁰. Plan dotyczy takich zagadnień, jak m.in.: wykorzenienie ubóstwa, zmiana niezrównoważonych modeli konsumpcji i produkcji, ochrona i zarządzanie naturalnymi zasobami dla rozwoju gospodarczego i społecznego, zrównoważony rozwój w procesach globalizacji świata, zdrowie a zrównoważony rozwój. Część z zadań w sferze socjalnej jest powtórzeniem celów określonych w Deklaracji Milenijnej ONZ.

W dwudziestolecie pierwszej Konferencji Narodów Zjednoczonych w Rio de Janeiro¹¹ odbyła się w tym samym miejscu w dniach 20-22 czerwca 2012 r. Konferencja Narodów Zjednoczonych w sprawie Zrównoważonego Rozwoju Rio+20 „Przyszłość jakiej chcemy”. W kończącym konferencję dokumencie „Nasza wspólna wizja” potwierdzone zostały dotychczasowe zobowiązania realizacyjne w zakresie zrównoważonego rozwoju. Jednakże zwrócić można uwagę m.in. na:

¹⁰ L. Kimball, F. X. Perrez, J. Werksman, *The Results of the World Summit on Sustainable Development: Targets, Institutions, and Trade Implications*, „Yearbook of International Environmental Law” 2002, vol. 13, red. G. Ulfstein, J. Werksman, Oxford 2004, s. 4.

¹¹ Na temat tej Konferencji zob. S. Kozłowski, *Ekorozwój. Wyzwanie XXI wieku*, Warszawa 2002, s. 56-79.

- potwierdzenie poszanowania dla wszelkich praw człowieka, m.in. prawa do rozwoju i prawa do odpowiedniego standardu życia, obejmującego prawo do żywności, rządy prawa, równość płci, upodmiotowienie kobiet i ogólne zobowiązanie do zapewnienia sprawiedliwego i demokratycznego rozwoju społeczeństw (pkt 8 pierwszego rozdziału);
- potwierdzenie wagi Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka oraz innych ważnych dokumentów międzynarodowych dotyczących praw człowieka i prawa międzynarodowego oraz podkreślenie obowiązków wszystkich Państw, zgodnie z Kartą Narodów Zjednoczonych, w zakresie poszanowania, ochrony i promowania praw człowieka i podstawowe swobody dla wszystkich, bez jakiegokolwiek rozróżnienia ze względu na rasę, kolor, płeć, język, religię, poglądy polityczne lub inne, narodowość lub pochodzenie społeczne, własność, urodzenie, niesprawność lub inny aspekt statusu (pkt 9 pierwszego rozdziału);
- uznanie, że demokracja, dobre rządy prawa na szczeblu krajowym i międzynarodowym oraz korzystne warunki mają istotne znaczenie dla zrównoważonego rozwoju, obejmującego trwałe i sprzyjający integracji społecznej wzrost gospodarczy, rozwój społeczny, ochronę środowiska oraz eliminację ubóstwa i głodu (pkt 10 pierwszego rozdziału).

Potwierdzenie takiego kierunku postrzegania zrównoważonego rozwoju znajduje się także w rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ „Prze kształcamy nasz świat: Agenda na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030”¹².

Na konieczność uwzględnienia problematyki praw człowieka w koncepcji zrównoważonego rozwoju wskazuje też nauka prawa. Szczególne znaczenie w tym względzie ma przyjęta na 70 konferencji Stowarzyszenia Prawa Międzynarodowego Deklaracja Zasad Prawa Międzynarodowego dotyczących Zrównoważonego Rozwoju. Deklaracja przygotowana została jako wynik prac Komitetu Stowarzyszenia Prawa Międzynarodowego

¹² A/RES/70/1 z dnia 25 września 2015 r.

ds. prawnych aspektów zrównoważonego rozwoju¹³. W Deklaracji określono siedem zasad:

- obowiązku zapewnienia przez państwa zrównoważonego użytkowania zasobów naturalnych,
- sprawiedliwości i wykorzenia ubóstwa,
- wspólnej, lecz zróżnicowanej odpowiedzialności,
- przezorności w podejściu do zdrowia ludzkiego, zasobów naturalnych i ekosystemów,
- udziału społeczeństwa oraz dostępu do informacji i wymiaru sprawiedliwości,
- dobrego rządzenia,
- integracji i współzależności¹⁴.

Zwrócić można uwagę, że zasady powyższe, choć znacząca ich część wywodzi się z międzynarodowego prawa ochrony środowiska, mają szerszy charakter, niż ograniczony wyłącznie do problematyki środowiskowej. Takie zawężenie odnosi się praktycznie rzecz biorąc do zasady pierwszej oraz częściowo do zasady przezorności (choć stosujemy ją też do ochrony zdrowia ludzkiego – jej szersze zastosowanie niż do ochrony wyżej określonych dóbr nie wydaje się konieczne ani możliwe). Zasady te zostały też dość powszechnie zaakceptowane w literaturze¹⁵.

Problematyka praw człowieka podniesiona została w Deklaracji w kontekście zasady szóstej - dobrego rządzenia. Uznano je za zasadnicze dla dalszego rozwoju i kodyfikacji prawa międzynarodowego w zakresie zrównoważonego rozwoju. Oczywiście problematyka dobrego rządzenia nie odnosi się tylko do instytucji międzynarodowych, ale również do organizacji wewnętrznej państw¹⁶. Wskazano w tym zakresie na konieczność:

¹³ M. M. Kenig-Witkowska, *Deklaracja Zasad Prawa Międzynarodowego dotyczących Zrównoważonego Rozwoju, przyjęta na 70. Konferencji International Law Association (New Delhi, 2002 r.) (Komunikat naukowy)*, [w:] *Zasada zrównoważonego rozwoju w prawie i praktyce ochrony środowiska*, red. K. Równy, J. Jabłoński, op. cit., s. 43.

¹⁴ Szerzej: tamże, s. 44-48.

¹⁵ Zob. M.C. Cordonier Segger, A. Khalfan, op. cit., s. 98.

¹⁶ J. Jabłoński, *Good Governance: Key to the Implementation of Agenda 21*, [w:] *International Immigration and Environmental Conference*, red. T. Koźluk, Warszawa 2002, s. 221-229.

- przyjęcia demokratycznych i transparentnych procedur dotyczących podejmowania decyzji oraz finansów,
- podejmowania efektywnych środków zwalczania korupcji,
- poszanowania prawa oraz praw człowieka,
- wprowadzenia zamówień publicznych zgodnych z Kodeksem Światowej Organizacji Handlu.

W ramach tej zasady odniesiono się też do problematyki korporacyjnej społecznej odpowiedzialności oraz społecznie odpowiedzialnych inwestycji jako warunku istnienia sprawiedliwego rynku globalnego na którym następuje uczciwa dystrybucja dóbr zarówno pomiędzy społeczeństwami, jak i wewnątrz poszczególnych społeczności¹⁷.

Z punktu widzenia praw człowieka należy też zwrócić uwagę na zasadę integracji i współzależności. Wskazuje ona na konieczność uwzględnienia aspektów społecznych, gospodarczych, finansowych, środowiskowych i praw człowieka oraz istniejące współzależności pomiędzy tymi elementami. Państwa winny dążyć do rozwiązania pojawiających się w tych zakresach konfliktów. Deklaracja z Delhi odwołuje się więc także w tym miejscu do istotnego elementu samego pojęcia zrównoważonego rozwoju.

Ponadto niezmiernie istotna jest też zasada udziału społeczeństwa oraz dostępu do informacji i wymiaru sprawiedliwości. Także ją określono jako zasadniczą dla realizacji koncepcji zrównoważonego rozwoju. Zasada publicznej partycypacji w ochronie środowiska, obejmuje zarówno powszechne prawo do informacji o stanie i ochronie środowiska¹⁸, jak i możliwość uczestniczenia przez społeczeństwo w postępowaniach, w tym w sprawach sądowych związanych z ochroną środowiska. Uprawnienia te gwarantuje Konwencja o dostępie do informacji, udziale społeczeństwa w podejmowaniu decyzji oraz dostępie do sprawiedliwości przyjęta w Aarhus w 1998 r.¹⁹. Problematyka ta związana jest z coraz szerszym

¹⁷ W węższym ujęciu zasada ta stanowi też element unijnej Karty Praw Podstawowych jako prawo do dobrej administracji (art. 41).

¹⁸ J. Jendrośka, M. Bar, Z. Bukowski, *Dostęp do informacji o środowisku i jego ochronie*, Poznań – Wrocław 2007, s. 11.

¹⁹ Szerzej: J. Jendrośka, W. Radecki, *Konwencja o dostępie do informacji, udziale społeczeństwa w podejmowaniu decyzji oraz dostępie do sprawiedliwości w sprawach dotyczących środowiska z komentarzem*, Wrocław 1999.

umożliwianiem społeczeństwom demokratycznym bezpośredniego lub pośredniego udziału w podejmowaniu kluczowych dla nich rozstrzygnięć. Dotyczy to zarówno poziomu ogólnopaństwowego, jak też regionalnego i lokalnego, najczęściej związanego z działalnością samorządów terytorialnych.

Zasada ta ma w Deklaracji o tyle szerszy charakter, że odnosi się nie tylko do problematyki ochrony środowiska, ale w ogóle do zrównoważonego rozwoju, a więc także co najmniej do problematyki gospodarczej i społecznej. W zakresie dostępu do informacji trzeba by przyjąć, że chodzi o dostęp do informacji publicznej. Natomiast w zakresie udziału społeczeństwa oraz dostępu do wymiaru sprawiedliwości dotyczy to wszelkich istotnych ze społecznego punktu widzenia działań państwa. W Deklaracji zwraca się również uwagę na dochodzenie roszczeń i odszkodowań. Wskazano też, że państwa mają zagwarantować dostęp do procedur administracyjnych i sądowych w przypadku transgranicznych szkód bądź prawdopodobieństwa ich wystąpienia przez narażone (zagrożone) jednostki na tych samych prawach, co przyjęte dla podmiotów z danego państwa.

Podsumowując kwestię zasad zawartych w Deklaracji Zasad Prawa Międzynarodowego dotyczących Zrównoważonego Rozwoju wskazać trzeba, że odnoszą się one do podstawowych elementów koncepcji zrównoważonego rozwoju uwzględniającego potrzeby przyszłych pokoleń związane z wykorzystywaniem istniejących zasobów naturalnych, sprawiedliwością wewnątrz i międzypokoleniową, dobrym rządzeniem (jako elementem demokratyzacji życia społeczno-politycznego umożliwiającym zrównoważony rozwój, chociaż w deklaracji pojmowanym jeszcze szerzej – odnoszącym się bowiem także do zarządzania gospodarczego), integracją podstawowych systemów odpowiedzialnych za jakość życia ludzkiego. Uzupełniane są przez podstawowe czynniki towarzyszące koncepcji: konieczność wykorzenia ubóstwa jako warunek *sine qua non* zrównoważonego rozwoju; wspólna, lecz zróżnicowana względami historycznymi odpowiedzialność poszczególnych państw za stan Ziemi; przezorność; udział społeczeństwa w realizacji idei. Są to podstawowe elementy składające się na koncepcję zrównoważonego rozwoju, bez których trudno wyobrazić sobie wprowadzanie jej w życie na wszelkich możliwych

poziomach – od lokalnego po globalny (z ewentualnym różnym ich rozkładem w zależności od występujących obiektywnych uwarunkowań, np. w państwach bogatych kwestia wykorzeniania ubóstwa w kontekście lokalnym czy krajowym może odgrywać drugorzędną rolę) .

Podsumowując rozważania związane z rozwojem koncepcji zrównoważonego rozwoju wskazać można na powszechnie przyjętą jej trójfilarowość obejmującą ochronę środowiska, zagadnienia społeczne oraz problematykę gospodarczą. Podejmowane są jednakże próby określenia czwartego filaru koncepcji jaką byłoby dobre/demokratyczne zarządzanie (w szczególności swoją rolę odgrywa w tym zakresie UNDP).

Z punktu widzenia teoretycznego problematyka praw człowieka jawi się jako zagadnienia istotne dla koncepcji zrównoważonego rozwoju - zarówno w ujęciu bezpośrednim, jak i pośrednim - powiązanych z konkretnymi prawami społecznymi, gospodarczymi czy środowiskowymi.

W praktyce, zwłaszcza politycznej, trzeba jednak wskazać, iż koncepcja zrównoważonego rozwoju nie zawsze jest wprost wiązana z prawami człowieka. Za realizujące tę koncepcję państwa Organizacja Narodów Zjednoczonych uznaje Chiny²⁰, Arabię Saudyjską²¹, Białoruś²², Iran²³, Katar²⁴, Zimbabwe²⁵ czy Rosję²⁶. W ostatnim czasie media donoszą, że nawet Korea Północna rozpoczęła wdrażanie tej koncepcji²⁷

²⁰ *China's National Report on Sustainable Development*, www.china-un.org/eng/zt/sdren/P020120608816288649663.pdf; <https://sustainabledevelopment.un.org/hlpf/2016/china> [ostatni dostęp: 1.12.2016].

²¹ <https://sustainabledevelopment.un.org/memberstates/saudiarabia> [ostatni dostęp: 01.12.2016].

²² <https://sustainabledevelopment.un.org/memberstates/belarus> [ostatni dostęp: 01.12.2016].

²³ <https://sustainabledevelopment.un.org/memberstates/iran> [ostatni dostęp: 01.12.2016].

²⁴ <https://sustainabledevelopment.un.org/memberstates/qatar> [ostatni dostęp: 01.12.2016].

²⁵ <https://sustainabledevelopment.un.org/memberstates/zimbabwe> [ostatni dostęp: 01.12.2016].

²⁶ <https://sustainabledevelopment.un.org/memberstates/russia> [ostatni dostęp: 01.12.2016].

²⁷ *Green revolution? Sustainable development in North Korea*, <https://www.nknews.org/2016/10/green-revolution-sustainable-development-in-north-korea/> [ostatni dostęp: 01.12.2016].